

DOI: 10.55666/folklor.1377464

MANİHAİST VE BUDİST UYGUR METİNLERİNDE MÜN KELİMESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Hasan İSİ*

Öz

Çoğu inanç sistemi, öğretisinin merkezine ‘günah’ kavramını yerleştirmektedir. Hristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet gibi dinlerde ‘günah’, Tanrı’nın emirlerine karşı olan, yapılması bireye ceza getiren davranışlar olarak görülmektedir. Zikredilen bu dinlerle birlikte, ‘günah’ kavramı, bir öğreti hüviyetine sahip Budizm’de de öneme sahiptir. Budizm, genel olarak iyi ve kötü arasındaki çatışmaya karşı, bilgeliği savunur. Budist öğretilerde birey, kendi doğasını ve içinde yaşadığı gerçekliği tam olarak anlayamadığı için, kendisi ve başkaları için acı yaratır. Buddha’ya göre, acı çekmenin asıl nedeni bireyin kendisini ve dünyasını zorlaştıran ‘cehalet’ tir. Bireyde cehaleti ve dünyevi bağlılıkları giderecek olan ise ‘bilgelik’ tir. Bilgelik, *Sekiz Dilimli Yol* temelinde *doğru konuşma, doğru eylem ve doğru yaşam* kavramları ile ‘kötülük’ kavramını ortadan kaldırmaktadır. Budistler bu doğrultuda, *cana kıymak, hırsızlık yapmak, cinsel tacizde bulunmak, yalan söylemek, içki içmek, aşırı yemek yemek* vs. gibi yasaklar belirleyerek hem ruhu hem de bedeni kirliliklerden uzak tutmayı hedeflemektedir. Sanskritçede *doşa, apakşāla, dveṣa, aparādha, pāpa* ve *pāpaka* sözcükleriyle temsil edilen ‘günah’ kavram alanı, Eski Uygurcada karşılıklara sahiptir. Eldeki çalışmanın konusu, Manihaist ve Budist düşünce sisteminde ‘günah’ kavram alanı içerisinde yer alan *mün* sözcüğü üzerine değerlendirmelerden oluşmaktadır. Tarihî metinler tanıklığında, ağırlıklı olarak Buddha dinine dayalı Eski Uygurca metinlerde görülen bu sözcük, birebir çevirinin ürünü olarak Sanskritçe *doşa, apakşāla, dveṣa, aparādha, pāpa* ve *pāpaka* kelimelerinin Türkçe karşılığıdır. Çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Eldeki yazının ilk bölümünde, madde başı olarak sıralanan *mün* sözcüğü ve türevleri, Manihaist ve Budist Uygur metinlerde ‘günah, kusur, hata’ anlamlarında tanıklanmakla birlikte, İslamî Türkçe metinlerde de belgelenmektedir. Genellikle ‘hastalık, kusur’ anlamlarında İslamî Türkçe metinlerde tanıklanan *mün* sözcüğü, Manihaist, Budist ve İslamî Türkçe söz varlığının ortak dinî terimlerinden biridir. Çalışmanın ikinci bölümü, köken bilgisi sözlüklerinde birbiriyle karıştırılan ‘saf, budala, sersem’ anlamlı *bön* ifadesi ile ‘suç, kusur, hata; günah’ anlamlı *mün* ifadesi arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Yapılan incelemeler neticesinde, Türkmen Türkçesi özelinde ‘saf, budala, sersem’ anlamlı *bön* ifadesi ile ‘suç, kusur, hata; günah’ anlamlı *mün* sözcüklerinin farklı kelimeler olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygurlar, Budist öğretisi, dinî terminoloji, *mün, bön*.

* Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon/Türkiye. hasanisi21@yahoo.com.tr. ORCID: 0000-0001-7269-3596.

THOUGHTS ON THE WORD *mün* IN MANICHAEAN AND BUDDHIST UYGHUR TEXTS

Abstract

Most belief systems place the concept of 'sin' at the center of their teaching. In religions such as Christianity, Judaism and Islam, 'sin' is seen as behaviors that are against God's commands and that bring punishment to the individual. Along with these religions, the concept of 'sin' is also important in Buddhism, which has the character of a doctrine. Buddhism generally defends wisdom against the conflict between good and evil. In Buddhist teaching, the individual creates suffering for themselves and others because they do not fully understand their own nature and the reality in which they live. According to the Buddha, the root cause of suffering is 'ignorance', which complicates the individual and the world. It is 'wisdom' that will remove ignorance and worldly attachments in the individual. Wisdom, based on the *Eightfold Path*, eliminates the concept of 'evil' through the concepts of right speech, right action and right living. In this regard, Buddhists aim to keep both the soul and body free from impurities by setting prohibitions such as *taking life, stealing, sexual harassment, lying, drinking, overeating*, etc. The conceptual field of 'sin', represented in Sanskrit by the words *doṣa, apakṣāla, dveṣa, aparādha, pāpa* and *pāpaka*, has equivalents in Old Uyghur. The subject of the present study consists of evaluations on the word *mün*, which is included in the conceptual field of 'sin' in the Manichaean and Buddhist thought system. As witnessed by historical texts, this word, which appears predominantly in Old Uyghur texts based on the Buddha religion, is the Turkish equivalent of the Sanskrit words *doṣa, apakṣāla, dveṣa, aparādha, pāpa* and *pāpaka* as a product of literal translation. The study consists of two parts. In the first part of the paper, the word *mün* and its derivatives, which are listed as bullet points, are attested in Manichaean and Buddhist Uyghur texts with the meanings of 'sin, defect, mistake', but are also documented in Islamic Turkish texts. The word *mün*, which is generally attested in Islamic Turkish texts with the meanings of 'disease, defect', is one of the common religious terms of Manichaean, Buddhist and Islamic Turkish vocabulary. The second part of the study is based on the distinction between *bön*, meaning 'naive, foolish, stupid' and *mün*, meaning 'crime, defect, mistake; sin', which are often confused with each other in etymological dictionaries. As a result of the analysis, it is understood that in Turkmen Turkic, *bön* meaning 'naive, foolish, stupid' and *mün* meaning 'crime, defect, mistake; sin' are different words.

Keywords: Uyghurs, Buddhist teachings, religious terminology, *mün*, *bön*.

Giriş

Türk inanç sisteminin Orta Asya'daki popüler öğretilerden Manihaist ve Budist geleneklerle tanışıklığı, Uygurlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Uygurlar, Böğü Kağan¹'in Manihaizm'i devlet dinî olarak benimsemesiyle 'göçebe ve savaşçı' kimlikten sıyrılıp 'ılımlı ve şehirli'² bir role ulaşmışlardır. Manihaist sistemle 'ılımlı ve şehirli' yaşam tarzının Türk düşünce ve yaşayış sistemine etkileri, Budist gelenekle de devam etmiştir. Canlılara zarar vermenin, et yemenin, savaşmanın yasaklandığı Budist yaşam tarzı İslam dinine rağmen, asırlarca Uygurlarca tecrübe edilmiştir (Uzunkaya, 2014: 42).

Uygurların Manihaist ve Budist dinî geleneklere geçişi üzerine hem Batı'da hem de Türkiye'de birçok araştırma yapılmıştır. İlgili öğretilere dair dinî kültürün filolojik yönü, özellikle dinî söz varlığı açısından zengin bir mirasın varlığından haberdar etmektedir. Bu doğrultuda, eldeki çalışma Manihaist ve Budist Uygur metinleri tanıklığında 'günah' kavram alanı içerisinde yer alan ve ağırlıklı olarak 'ayıp, kusur, hata; günah' anlamlarına gelen *mün* sözcüğüne dair değerlendirmelerden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle Manihaist ve Budist Uygur metinleri tanıklığında 'günah' kavram alanı dâhilindeki dinî sözler üzerine genel bir değerlendirme yapıp ilgili kavram alanı içerisinde yer alan *mün* sözcüğünün Manihaist ve Budist gelenekteki görünümü ortaya konacaktır. Ağırlıklı olarak Budist Uygur metinleri tanıklığında örneklerle sahip *mün* sözcüğü, hem türevleri hem de tanıklarıyla verilip ilgili kelimenin dilsel ve dinî boyutu Manihaizm, Budizm ve İslamiyet çizgisinde değerlendirilecektir. Burada asıl hedeflenen 'günah' kavram alanı içerisinde yer alan *mün* sözcüğü ve türevlerinin günümüze doğru gelirken yaşadıkları kırılma noktaları ve geçirdikleri dilsel ve anlamsal değişimlerdir. Bu noktada, çalışmanın korpusu yalnızca Manihaist ve Budist Uygur yazı diliyle sınırlı kalmayıp bu dönemden sonra gelen evreleri de kapsayan bir inceleme ile 'günah' kavram alanı içerisinde yer alan *mün* sözcüğü ve türevleri net bir şekilde ortaya konacaktır. Son olarak çalışmada genellikle köken bilgisi sözlüklerinde birbiriyle karıştırılan *bön* ve *mün* kelimelerine de değinilerek her iki sözcük üzerine görüşler ortaya konacaktır.

1. Eski Uygurca Metinler Tanıklığında *mün* Sözcüğü

Manihaist ve Budist dinî geleneklerin temel öğreti kavramlarından biri 'günah' kavramıdır. Dünya üzerinde birçok dinî inanç, bilindiği üzere öğretisinin temelini yapılması yasak olan şeyler üzerine bina etmiştir. 'Günah' kavramının temel bir öğreti olarak Manihaist ve Budist dinî geleneklerde olduğu, Türkçe metinler yoluyla da görülmektedir. Manihaist düşünce sisteminde bir günah çıkarma kitabı olarak *Huastuanift* ve Budist dinî gelenekte *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig* metinlerinin varlığı, zikredilen bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Mani'nin öğretilerine göre, kurtuluşu elde etmek için ruhun 'beş emir' ve 'üç mühür' olarak adlandırılan bazı fiillerden uzak durması ve çeşitli kurallara uyması gerekmektedir. Bu emirler, *oruç*, *dua* ve *sadakayı yerine getirmek*, *yalan söylememek*, *hiçbir canlıyı öldürmemek* ve *et yememek*, *temizlik* ve *sağlığa dikkat etmek*, *mala mülke önem vermeyip fakirliği gözetmek* ve *alçak gönüllü olmak* şeklindedir (Gündüz, 2003: 576). Manihaist düşünce sisteminde 'günah' kavramına bakıldığında, günahın gücünün farkında olma ve günaha düşme ihtimali, Mani'nin öğretisini belirler. Mani'ye göre, *ruh* masum, iyi ve temizdir; günahın mekâmı sadece beden veya yeryüzüdür. Fakat ilahi ruhun, ışığın yardımı olmaksızın ruh güçsüz olup beden ve dünya formu içindeki karanlık güçlere karşı korumasızdır. Bundan dolayı, ruhun dinî düzenlemeler ve emirlerle desteklenmesi gereklidir. Cemaate giriş karanlığın gücünün etkisini kovar; fakat bedene zaman zaman galip gelmesinden tamamen koruyamaz. Basit bir tövbe, ruhun temizliğini onarmak için yeterlidir. Bu nedenle *günah çıkarma*, Manihaizm'de önemlidir (Rudolph, 2002: 393). Görüldüğü üzere, Manihaist düşünce sisteminde 'günah' kavramının öğretinin merkezinde olduğu, beden ve dünya formlarında yer alan 'günah' kavramının 'tövbe' ile bertaraf edileceği anlatılmaktadır.

Budist düşünce sisteminde 'günah' kavramına bakıldığında, Manihaist sistemle benzer fikirlerin olduğu görülmektedir. Budist düşünce sisteminde 'günah' kategorisinde yapılmaması gereken 'günaha giden on iş yolu' söz konusudur. Sanskritçede *karmapatha* karşılığında bu terim, Çincece 業道 *yè dào*, Tibetçede *las kyi lam* (Buswell ve Lopez, 2014: 422) ve Moğolcada *arban buyan-tu üiles-ün mör-ün ner-e anu* (Sárközi, 1995: 141) karşılıklarındadır. Sanskritçe *karmapatha*, on sağlıklı/on sağlıksız amel olarak

bilinmektedir. Sanskritçede ‘hareket tarzı’ anlamına da gelen *karmapatha*, sırasıyla sağlıklı (insanlar ve tanrılar âleminde) veya sağlıklı yeniden doğuşlara yol açan on tür sağlıklı (*kuśala*) ve sağlıklı (akuśala) eylemin standartlaştırılmış listesine verilen addır. Bu on tür, *fiziksel* eylem, *konuşma* eylemleri veya *zihinsel* eylemlerle icra edilmelerinden dolayı, üç alt kümeye ayrılır. Bunlar, beden, dil ve zihinle yapılan on günahı içermektedir. Bedenle işlenen günahlar *öldürmek, çalmak, cinsel tacizde ve zinada bulunmak*; dille işlenen günahlar *yalan söylemek, iftira atmak, kaba konuşmak, anlamsızca konuşma yani gevezelik etmek*; zihinle işlenen günahlar *açgözlülük etmek, öfkeli olmak ve yanlış görüşte olmak* şeklindedir (Buswell ve Lopez, 2014: 422-423; İsi, 2023b: 54). Görüldüğü üzere, Budist düşünce sisteminde *beden, dil ve zihin* temelinde çeşitli alt başlıklardan oluşan ‘günah’ türleri söz konusudur. Budizm’de *on ahlaki davranış ve on günah*, Budist bir inancın Dharma temelli ortaya koyması gereken amelleri arasında yer almaktadır.

Eski Uygur Türkçesi metinleri tanıklığında, ‘günah’ kavram alanı genel bir çizgide değerlendirildiğinde, ‘ayıp, kusur, hata’ temelli ‘günah’ anlamını bildiren *akuşal* < Toch. A/B *akuşal* <<Skr. *akuśala* ‘kötü; günah, kötü iş’ (Wilkens, 2021: 26), *erincü* ‘günah, suç’ (Wilkens, 2021: 261), *erinti* ‘iğrenç şey; azar, azarlama; günah, suç’ (Wilkens, 2021: 261), *kadag* ‘günah, suç, günahkârlık; ihtiyaçlılık, kıtlık, ihtiyaç’ (Wilkens, 2021:317), *mün* ‘günah, suç; hata, kusur’ (Wilkens, 2021: 482), *tsuy* < Çin. 罪 *zuì* ‘günah, suç, kabahat’ (Wilkens, 2021: 751), *yañlok* ~ *y(a)ñlok* ‘yanlış, kör, hatalı, ters; dalgın; günah, hata; ikiyüzlülük, riyakârlık’ (Wilkens, 2021: 864), *yaznag* ‘kusur, günah, yanlış’ (Wilkens, 2021: 881) ve *yazok* ‘kusur, günah, suç, hata’ (Wilkens, 2021: 881) kelimeleri söz konusudur. Bu terimlerden ‘günah’ kavram alanı içerisinde en çok tercih edileni, *yazok*¹ ifadesidir. Terim, hem Manihaist *Huastuanift* metninde (Özbay, 2014: 155) hem de birçok Budist Uygur metninde (Kaya, 2021: 929; Wilkens, 2007: 443) ‘günah, suç, kabahat’ anlamlarında kullanılmaktadır.

Tarihî Türk dillerinde ‘günah, suç, kabahat’ kavram alanı içerisinde yer alan ifadelerden biri de, *mün* sözcüğüdür. İlk kez Manihaist ve Budist düşünce sistemine dair ürünlerin ortaya konduğu Eski Uygurca döneminde ortaya çıkan bu sözcük, ‘günah, suç; hata, kusur’ (Wilkens, 2021: 482) anlamlarına gelmektedir. Terim, ‘hata, kusur’ anlamında Sanskritçede *doṣa*, *apaḥśāla*, *dveṣa* (URL-1) ve *aparādha* (Yakup, 2010: 241), Çincece 咎 *jiù*, 有犯 *yǒu fàn*, 罪過 *zuì guo*, 過失 *guò shī* (URL-2) ve Tibetçede *skyon* ve *nyes skyon* (URL-1) karşılıklarına sahiptir. ‘Günah’ anlamında ise ibare, Sanskritçede *pāpa*, *pāpaka* (URL-1), Çincece 吉羅 *jí luó*, 罪 *zuì*, 罪業 *zuì yè*, 罪孽 *zuì xìn* (URL-2) ve Tibetçede *sdig*, *sdig pa* (URL-1) şeklinde görülmektedir. Bu ifadeler dışında, ilgili ibarenin Sanskritçede *duṣkrta* (Tokyürek, 2019: 314) karşılığı da söz konusudur. Manihaist ve Budist Uygur metinlerinde ‘günah, suç; hata, kusur’ anlamlarındaki *mün* sözcüğünün bünyesindeki ‘günah, suç; hata, kusur’ anlamları Moğolca *aldal* ‘zarar, hata, ihmal, suç’ (Lessing, 2017: 62), *çibil* ‘günah, ayıp, kusur’ (Lessing, 2017: 235), *çöb barçid* ‘günah, ahlaksızlık’ (Lessing, 2017: 264), *gem* ‘eksiklik, suç, günah, ayıp, kusur’ (Lessing, 2017: 473), *gemtey aldal* ‘günah, kusur, kabahat’ (Lessing, 2017: 473), *gemtey yabudal* ‘suç, günah, yanlış, kusur’ (Lessing, 2017: 474), *gkir* ‘ayıp, kusur, leke, günah’ (Lessing, 2017: 484), *gutumsig* ‘suç, günah, ayıp’ (Lessing, 2017: 466), *niğül* ‘suç, günah’ (Lessing, 2017: 710) ve *unal* ‘yanlış, hata, suç, günah’ (Lessing, 2017: 1037) örneklerinde görülmektedir. Verilen örneklerden hareketle, dilsel boyutta ‘günah’ kavramının temel anlamında ‘suç, kusur’ anlamlarının olduğu, devamında da ifadelerin ‘günah’ anlamına ulaştığı görülmektedir.

Manihaist ve Budist Uygur metinleri tanıklığında, ‘günah, suç; hata, kusur’ (Wilkens, 2021: 482) anlamlı *mün* kelimesinin ele alındığı bu çalışmada, öncelikle *mün* kelimesine dair tanıklara yer verilip devamında ilgili ibareden genişletilmiş kelimeler madde başı olarak sıralanıp ifadenin Uygur metinlerindeki

¹ Dinî bir terim olarak *yazok* kelimesinin filolojik yönü üzerine kapsamlı incelemeler Şinasi TEKİN ve Talat TEKİN tarafından yapılmıştır. Yer yer hararetli tartışmalarla işlenen *yazok* kelimesi, her iki isimce ortaya konan değerlendirmeler açısından dikkate değer bir ifadedir. İlgili eserler için bk. Şinasi TEKİN (1990). “Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor”. *Tarih ve Toplum*, 78, 10-13; bk. Şinasi TEKİN (1991). “Tekinler Yanıtlaşıyorlar”. *Tarih ve Toplum*, 88, 9-12; bk. Talat TEKİN (1991a). “Yazı Yazmak Günah İşlemek Değildir”. *Tarih ve Toplum*, 85, 22 - 24; bk. Talat TEKİN (1991b). “Yazı Yazmak ve Yanılmak Üzerine”. *Tarih ve Toplum*, 90, 9-14; Talat TEKİN (1992). “Senedi Batıl Olur, Batıl Olan Davanın!”. *Tarih ve Toplum*, 97 9-11. Şinasi TEKİN ve Talat TEKİN dışında, ilgili kavram üzerine değerlendirmelerde bulunan diğer bir isim ise, Hatice ŞİRİN’dir. bk. Hatice ŞİRİN (2004). “Türkçede Yaz- “Yazı Yazmak” Fiili Üzerine”. *Türk Dili Dergisi*, LXXXVIII, 563-571.

görünümüyle birlikte, tarihî dönemlerde sahip olduğu durum ortaya konacaktır.

1. Uyg. *mün* ‘günah, suç; hata, kusur’ (Wilkens, 2021: 482; Özçelik, 2020: 178).

Tarihî Türk dillerinde ‘günah, suç; hata, kusur’ anlamlı *mün* sözcüğü tek başına ‘suç, kusur, günah’ anlamlarında kullanılmakla birlikte, ağırlıklı olarak *mün b(a)ça~b(e)çe* ‘günah’ (Wilkens, 2021: 482; Ölmez, 2017: 278), *mün kadag* ‘günah, suç’ ‘günah’ (Wilkens, 2021: 482; Ölmez, 2017: 278), *mün yazok* ‘kusur, kabahat, günah’ ve *mün yazoklar idişi* ‘günahların kabı’ (Wilkens, 2021: 482) ikilemelerinde görülmektedir. İfadenin *kadag*, *b(a)ça* ve *yazok* ibareleri olmadan tek başına kullanılışı, ETŞ 11/122’de *şazınlıg suvnuş müni* “Şāsana suyunun kusurudur.” (Arat, 2007: 112: 113) örneğinde görülmektedir. Sözcük, ‘günah’ anlamından ziyade, ‘hata, kusur’ anlamındadır.

Tanıklar

‘günah’ anlamında²

(1) *bo mün kadaglar anın bar şloka sözlemişi* “Bu kusur ve günahlar, *şloka* içerisinde anlatılmıştır.” (Abh. 64, 2008: 172).

(2) *edgü kutlug yalaşoklar üze yok kurug yala urup mün kadag sözledim erser* “İyi ve kutlu varlıklara iftira atıp günah ve kusurlu sözler söylediğimde” (AY Kaya 4176-4178, 2021: 220).

(3) *münün kadagin körmemek burhanlar uluşı têtir* “(Saf emirleri yerine getirmek ve başkalarının) günahlarını görmemek Buddhaların alanıdır.” (BT 20 150-152, 2000: 74).

(4) *nizvanilig bag çug üze yörgülmiş bolmaklıg münüm kadagım* “Kleşa’lı bağ üzere sarılmış günahlarım,” (BT 38 Hc79, 2017: 190-191).

‘suç, kusur, hata’ anlamında

(5) *inçip yana yalaşok etözinte ne törlüg mün kadaglar bar erser* “Bu şekilde, eğer insan vücudunda herhangi bir hata ya da kusur (*aparādha*) varsa” (BT 28 G048-049, 2010: 240-241).

(6) *inçip yene yalaşok etözinte ne törlüg mün kadaglar bar erser* “Yine canlı bedeninde hangi türlü kusurlar var ise” (Hazai, 1975: 93).

(7) *mün b(a)ça m(e)niş sınımda şüñökümde* “Kusur ve suç, benim bedenimde, kemiğimde” (Man. I, 23³², 1911: 23).

Manihaist ve Budist geleneğe ait Eski Uygurca metinlerden tanıklanan *mün* ifadesine bakıldığında, ibarenin ağırlıklı olarak ‘kusur, hata; günah’ anlamında olduğu, ‘kusur, hata’ kavram alanının genişlemesine bağlı olarak kelimenin ‘günah’ anlamına ulaştığı görülmektedir.

‘eylem/iş’ anlamında

(8) *ulatu münün kadagin körser nomka yaraşısız yertinçülüğ töröke karşı t(e)rs yaşlok öñ öñi iş ködüglerig işlemişin körser* “Ancak kişi, Dharma’ya uymayan ve aynı zamanda dünyevi yasaları ihlal eden çeşitli eylemler/işler yaptığını gördüğünde, şunu düşünmelidir.” (BT 8 A 402-405 1977: 57).

Ayrıca, sözcük BT 8 A 402-405 satırları arasında ‘eylem/iş’ anlamında tanıklanmaktadır. Metnin Almanca çevirisine bakıldığında, ifade “Wenn man sieht, dass er verschiedene **Taten** ausführt, die dem Dharma nicht entsprechen und auch gegen die weltlichen Gesetze verstossen, so muss man sich jedoch vorstellen.” (1977: 57) olarak gösterilmektedir. Burada *mün* sözcüğü, Almanca *Taten* kelimesine karşılık gelmektedir. Almancada *Taten*, *Tat* sözcüğünün çoğuludur. Almanca *tat* ‘eylem, hareket, fiil’ anlamlarına gelmektedir (Önen ve Şanbey, 2019: 1072). Verilen açıklamalar temelinde, Eski Uygurca metinde geçen *mün kadag* ibaresini ‘eylem, iş, faaliyet’ anlamında Türkçeye aktarabiliriz.

Manici ve Buddhacı metinler dışında, ayrıca sözcük Hristiyan Uygur metinlerinde de görülmektedir. Kelime, *bününj üze yazuk kılınç yazok kazganmas mu s(e)n* “Suçunla günah kazanmış olmaz mısın?” (Zieme, 2015: T006-007) örneğinde ‘hata, kusur, günah’ anlamlarına sahiptir.

² İfadeye dair diğer örnekler için bk. BT 3, BT 13, BT 23, BT 25, BT 29, BT 33, BT 37, BT 50, Mayt., Tot. ve Üç İtişizler. Zikredilen tüm metinlerde ilgili ifade, ‘günah’ anlamındadır.

Manihaist, Budist ve Hristiyan Uygur metinlerinde kapsamlı örneklerle sahip *mün* sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde de görülmektedir. İfade *mün* ‘kusur, sermaye’ (KB İndeks, 1979: 322; Ünlü, 2012a: 671) anlamlarına sahiptir. Sözcük, *Kutadgu Bilig*’de zengin örneklerle sahiptir.

Tanıklar

(1) **232:** *tiriglikni mün kıl asıg edgülük, yarın bolğa edgü yègü kedgülük* “Hayatı sermaye yap, bunun faizi iyiliktir; bu sana yarın için iyi yiyecek ve giyecek temin eder.” (KB Metin I, 1947: 39; KB Çeviri II, 1985: 28).

(2) **1255:** *kamuğ edgüke mün bu edgü kılınç, kılınç edgü bolsa bolur miñ sewinç* “Bu iyi davranış bütün iyilikler için bir sermayedir; hareketi iyi olursa insan bin türlü sevince kavuşur.” (KB Metin I, 1947: 143; KB Çeviri II, 1985: 100).

(3) **533:** *negü tèt eşitgil sewitmiş kişi, sewitse kişi kör mün erdem başı* “Dinle, kendisini sevdiren insan ne der; insan kendisini sevdirse, onun kusuru en büyük fazilet telakki edilir.” (KB Metin I, 1947: 68; KB Çeviri II, 1985: 49).

(4) **2756:** *könilik mün ol barça edgü asıg, bu asıg bile buldı meñü tatıg* “Doğruluk bir sermayedir ve bütün iyilikler, bu sermayenin kârıdır; bu kâr ile insan ebedi tadı bulmuştur.” (KB Metin I, 1947: 288; KB Çeviri II, 1985: 204).

Kutadgu Bilig’den tanımlanan örneklerle bakıldığında, sözcüğün ağırlıklı olarak *kusur*³ ve *sermaye*⁴ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin temel anlamı, kusur ve hatadır. İfadenin ‘sermaye’ anlamı ise mecazen ‘varlık, servet; iyi nitelik, bilgi, yetenek’ anlamlarına gelmiş gibi görünmektedir. Ancak, burada iki farklı *mün* sözcüğünün tek bir maddede toplanması söz konusudur. Zikredilen bu durumla alakalı Tezcan (1981) tarafından bir inceleme yapılmıştır. Tezcan’a göre, KB’de ‘kusur, sermaye’ anlamlarında gösterilen *mün* sözcüğü, iki farklı kökene sahip kelimelerin tek bir maddede toplanmasından ibarettir. Tezcan’a göre, ‘sermaye’ anlamı *mün* sözcüğü, Eski Uygurcada ilk kez *bin~bin* formlarında tanımlanan Çince 分 *fèn* kelimesine dayanmaktadır (1981: 53). Tezcan tarafından aktarılan Eski Uygurca *bin~bin* formları, Wilkens sözlüğünde *pın* şeklindedir (2021: 55). Bu yönüyle, Tezcan tarafından zikredilen görüş doğrudur ve KB özelinde *mün* ifadesi iki farklı sözcüğe dair anlamları bünyesinde barındırmaktadır.

İbarenin bu anlamı dışında KB’de, ‘zeval’ anlamı da söz konusudur. Arapça bir sözcük olarak *zeval* ifadesi, ‘yok edilme, yok olma, ortadan kalkma, sona erme, bozulma; kabahat, sorumluluk, suç; öğle’ (Kantar, 2003: 1654-1655) anlamlarına gelmektedir. İbare, KB 3816’da *yalawaçka mün yok sözün kıymasa, tutuzmuş sözüg çın tükel sözlese* “(Elçi) kendisine emanet edilen sözü, tam olarak tutsa ve layıkıyla aktarsa, ona zeval gelmez.” (KB Metin I, 1947: 384; KB Çeviri II, 1985: 276) örneğinde görülmektedir. Kelime, ‘yok olma, bitim, sona erme’ anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçelerinde ağırlıklı olarak *mün*, bazen de *mun* şeklinde görülen sözcük, Harezmi Türkçesi eserlerinden *İbn Mühenna Lugati*’nde *bun* olarak geçmektedir. İlgili sözlükte ifade, ‘eksiklik, noksanlık’ anlamlarında verilmektedir. İfade için ‘ibarenin diğer bir şekli, *mun* şeklindedir. Bizim memleketimizin Türkleri m’yi, b’ye çevirdiler dedikten sonra *bun-mun*’u da getirmiştir. Kaşgarlı’ya göre, kelimenin başında m’nin b’ye dönmesi Oğuz, Kıpçak ve Suvar dillerindedir.” (Battal, 1934: 22) açıklaması söz konusudur. İlgili sözlükte /m/’li biçimlere bakıldığında, *mun* ‘eksiklik, kusur’, *munluğ* ‘eksikli, kusurlu’ ve *munamak* ‘kusurlu olmak’ karşılıkları söz konusudur (Battal, 1934: 51). Görüldüğü üzere, *mün* ifadesinin iki farklı yazı geleneğinde farklı sesletimlere sahip olarak tanımlanışı söz konusudur. Doğu Türkleri, *mun~mün* formunu tercih ederken Batı Türkleri *bun* (Hristiyan Uygur metinlerinde *bün*) ifadesini kullanarak ilgili ibarenin kullanımını sürdürmüştür.

Harezmi Türkçesi döneminde Doğu Türklerine ait olduğu söylenen *mun* ‘eksiklik, kusur’ ve *munamak* ‘kusurlu olmak’ formları, Oğuzlarla birlikte Batı Türkçesini konuşan Kıpçaklarda /b-/’li formlardadır. Kıpçak Türkçesinde ibare, *bun* (I) ‘ayıp’ şeklinde verilmiştir (Toparlı vd, 2007: 38). Çağatay Türkçesi ile

³ İfadenin ‘kusur’ anlamı, KB’de 533, 536, 684, 685, 686, 690, 1683, 1938, 2756, 3101, 3816, 4468 ve 5616. satırlarda görülmektedir. bk. KB Dizin III, 1979: 322-323.

⁴ İfadenin ‘sermaye’ anlamı, KB’de 1255, 2995, 3313 ve 3545. satırlarda görülmektedir. bk. KB Dizin III, 1979: 322-323.

Eski Anadolu Türkçesinde tanıklanmayan ifade, bugün Kırgızcada ‘kusur, sakatlık, eksiklik’ anlamlarında *mün* (Özyetgin, 2001: 422) ve Kazakçada ‘kusur’ anlamında *min* formlarında görülmektedir (KTLS, 1991: 520).

İfade üzerine köken bilgisi görüşlerine bakıldığında, *Divanu Lâgâti't-Türk*'te Budist Uygur metinlerinde tanıklanan *mün* kelimesi, *mun* formu ile görülmektedir. Sözcük, ‘hastalık, ayıp’ anlamlarında belgelenmektedir. İlgili eserde *mun* sözcüğünden evrilmiş *munsuz* ifadesi de söz konusudur. Kelime, *munsuz kişi* örneğiyle ‘yüreği dölek, gönlü selek adam’ anlamlarına gelmektedir (DLT Atalay Dizin, 2013: 414). *Divanu Lâgâti't-Türk* ile ilgili Kaçalın-Ölmez yayınında eş sesli iki *mün* (I) ve *mün* (II) ifadeleri söz konusudur. Kaçalın-Ölmez yayınında kısa ünlülü *mün* (I) ‘çorba’ anlamında iken uzun ünlülü *müün* (II), Arapça *dā*’ ve ‘*ayb* ifadelerine karşılık olarak ‘hastalık, kusur’ anlamındadır. İbare için bu yayında, *yalñuk ogli müünsüz bolmas* “İnsanoğlu kusursuz veya hastaliksız olmaz.” örneği söz konusudur. İlgili örnekte yer alan *müünsüz* sözcüğü, ‘kalbiselim sahibi, temiz kalpli’ anlamlarına gelmektedir (2019: 331). Aynı örnekler, Ercilasun-Akkoyunlu yayınında da yer almaktadır (2014: 766). Räsänen çalışmasında *mün* ‘suç, hata, günah’ ifadesinin Kazakçada *min* ‘sakatlık, kusur, eksiklik’ anlamında yaşadığını belirtip ifadenin Osmanlıcada ‘saf, budala’ anlamında *bön* ve *böne-* ‘ruhsal olarak zayıf olmak’ olarak görüldüğünü söyler (VEWT, 1969: 347). Räsänen *mün* sözcüğünü *muñ ifadesine götürür. Sözcük, ‘kısıtlama, sınır, ihtiyaç, eksiklik’ anlamlarında gösterilmesi bakımından dikkat çekicidir (VEWT, 1969: 344). Räsänen tarafından zikredilen *muñ ifadesi, Orhon Türkçesinde *buñ* formunda görülmektedir. Şirin’e göre, Kağanlık yazıtlarında az sayıda geçen ‘sıkıntı, keder, mihnet, melankoli’ anlamlı *buñ* sözcüğü, Yenisey mezar yazıtlarında ‘vah, heyhat, eyvah’ gibi anlamlar kazanarak ünlem edatı görevinde de kullanılır. Sözcüğün başındaki dudak ünsüzü /b-/, gerileyici benzeşme ile genizsileşerek Eski Türkçenin ikinci evre metinlerinde ve sonrasında *muñ* formunda tanıklanır (2015: 72). Clauson *bü:n* madde başında ifadeyi ‘kusur’ anlamında vermektedir. Clauson’a göre, Eski Türkçe *mün* formu Kırgızcada *mün* ve Kazakçada *min* örneklerinde yaşamaktadır. Clauson, sözcüğün Osmanlıcada *bön* olarak /-n/; 19. yüzyılda da *böñ* /-ŋ/ fonemiyle tanıklandığını ifade etmektedir. Eski Uygurcada söz başı /b-/>/m-/ değişimiyle *mün* formuna gelen kelime, Kıpçak Türkçesinde söz başı /b-/ ile *bün* örneğiyle temsil bulmaktadır (EDPT, 1972: 347). *Drevne Tyursky Slovar*’da madde başı olarak üç tane *mün* ifadesi söz konusudur. Çalışmada *mün* (I) ‘çorba’ anlamına gelirken *mün* (II) ‘varlık, başkent’ ve *mün* (III) ‘kusur, hata’ olarak geçmektedir (DTS, 1969: 352). Radloff sözlüğünde ise kelime, ‘acı, hakaret, güvenme, suç, kusur’ anlamlarına sahiptir (1960: 2184). Dankoff-Kelly, DLT (1985) yayınında Türkçede eş sesli iki *mün* ifadesinden bahseder. *mün* (I) kısa ünlülü olarak ‘çorba’ anlamına gelir. Uzun ünlülü *müün* ise, ‘hastalık, eksiklik, kusur’ anlamlarında görülmektedir (s. 79). Dankoff-Kelly (1985) ve Kaçalın-Ölmez (2019) tarafından zikredilen uzun ünlülü *müün* ifadesi, Tekin tarafından *müün* ‘ayıp, kabahat, kusur’ (1995: 112) olarak da gösterilmiştir.

Tarihî ve modern Türk dilleri tanıklığında, ilk kez Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan *mün* sözcüğünün Räsänen’e dayanarak çok eski bir **buñ~muñ* ifadesine gidişi söz konusu olsa da, bu durumu anlamsal olarak destekleyecek örnekler elde bulunmadığından konuya ihtiyatla bakmakta fayda vardır. Ancak yine de, ‘sıkıntı, dert, üzüntü’ anlamlarına sahip Eski Türkçe *buñ~muñ* ifadesi düşünüldüğünde, anlambilim yönünden ‘kusur, hata, eksiklik’ anlamlarına gelen *mün* sözcüğünün Eski Türkçe *buñ~muñ* ifadesi ile anlamsal benzerliği Räsänen tarafından önerilen köken bilgisi görüşü üzerine düşünülmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.

2. Uyg. müne- ‘azarlamak, kınamak, hor görmek, küçümsemek, kötülemek, eleştirmek, tenkit etmek, günaha girmek, günah işlemek’ (Wilkens, 2021: 482).

Eski Uygurcada ‘günah, suç; hata, kusur’ anlamlı *mün* sözcüğünün +A- isimden fiil yapım ekiyle genişletilmiş fiil formu da söz konusudur. Eylem, ağırlıklı olarak dinî manada ‘eleştirmek, ayıplamak’ kavram alanı içerisinde bir günah türü olarak yer almaktadır.

Tanıklar⁵

(1) *y(è)me müünüm kadagım èrmedin münevedin turmanñlar èriñler müneñler tèt* “İçimde çok küçük de olsa bir günah varsa, onu kınamaktan geri durmamalısınız. Onları ayıplamalısınız diye” (BT 3 541-542, 1974: 50).

⁵ İfadeye dair diğer tanıklar için bk. BT 3, BT 37, BT 38, HT 9, Mayt.

(2) *katıra münemiş kılınmış kararığ ayıg kılınçlarım(ı)znı kalısız kşanti kılur biz* “Tekrardan ayıplanmış, karanlık kötü işler ortadan kalksın diye, tövbe edelim.” (BT 13 12.207, 1985: 85).

(3) *m(e)n waptsun şeli bitidim uzək egsük boltı erser kim kutluglar okısar münemezün kşanti bolzun* “Ben Vaptsun Şeli bunları yazdım. Heceler bozuk ve eksikse, asil biri bunu okursa, beni ayıplamasın!. Af etsin! (BT 26 Nr. 103f, 2008: 201-202).

(4) *alku tnl(i)glar y(è)me bulmuş erür tèt müneyür* “Tüm canlılar, (meditasyon durumunu) bulmuş, kendilerini eleştirip hatalarını düzeltmiştir.” (BT 29 391, 2011: 122).

(5) *t(e)ñri kızı şariputrè aymışıg müneyü kèginç bèrür* “Tanrı kızı, Śāriputra kendini eleştirip düzelterek şu cevabı verdi.” (BT 29 595-596, 2011: 152-153).

Görüldüğü üzere, özellikle Budist gelenekteki Uygur metinlerinde eylemin ‘ayıplamak, kınamak’ kavram alanı içerisinde ‘alay’ kategorisinde bir günah türü olarak tanımlanışı söz konusudur. Bilindiği üzere, Budizm’de on kötü günah vardır. *Karmapatha* adı verilen bu on günah, *beden, dil ve zihinle* yapılan eylemlerden meydana gelmektedir (Buswell ve Lopez, 2014: 422; İsi, 2023b: 54). Bu yönüyle, Eski Uygurca ‘ayıplamak, kınamak’ anlamlı *müne-* fiili, *dille işlenen günahlar* arasında ‘alay etmek’ alt başlığı içerisinde yer almaktadır.

Ayrıca, Budist Uygur metinlerinde *müne-* eyleminin ikinci hecede /-e/ ünlüsünü yitirdiği *mün-* ‘kötülemek’ (Tekin, 2019: 433) formu da söz konusudur. İfade, Mayt. 61, 22-23’te *adınagunuñ edgü edin tavarın yerdimiz mündimiz* “Ayrıca, başkasının malını, mülkünü kötüledik.” (Tekin, 2019: 120) örneğinde görülmektedir.

Manihaist ve Budist Uygur metinlerinde tanıklanan *müne-* eylemi, Karahanlı Türkçesi döneminde *Divanü Lâgâti’t-Türk* ve *Kutadgu Bilig* metinde yer almaktadır. Kelime, *Divanü Lâgâti’t-Türk*’te ‘eğriliğini düzeltmek için bir şeyin uçlarını kesmek’ anlamında görülmektedir (Ünlü, 2012a: 671). *Divanü Lâgâti’t-Türk*’te ilgili ibare, *ol tonug münedi* “O, elbisenin eğriliğini düzeltmek için uçlarından kesti.” (DLT C III, 2013: 274) örneğinde tanıklanmaktadır. Ercilasun-Akkoyunlu yayınında eylem, ‘elbise vb. şeyleri kesmek’ olarak görülmektedir (2014: 766). Ayrıca ifadenin –l– fiilden yapım eki ile genişletilmiş *münel-* ‘uçları ve artıkları kesilmek’ (DLT Atalay Dizin, 2013: 417; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 766) formu da söz konusudur.

Kutadgu Bilig’de *müne-* eylemi, 5276. satırda *könülçe yorığı ay teltük müne ayıtğay seniñdin bayat bir küne* “Ey kendi arzusuna göre hareket eden kişi, kendini ayıpla! Bir gün, Tanrı bunun hesabını senden soracaktır.” (KB Metin I, 1947: 525; KB Çeviri II, 1985: 380) örneğinde görülmektedir. Taş’a göre, ‘kendi kusurunu bilmek, kendi ayıbından utanmak’ (2015: 88) anlamlı bu eylem, KB Dizininde ‘kusurlu, mâyup’ (1979: 322) olarak yanlış verilmiştir. İlgili yanlışlık, Tezcan tarafından düzeltilmiştir. Tezcan, ilgili yanlışlık için “aynı madde verileri arasında *müne* ‘kusurlu, mâyup’ 5276 olarak yer alan biçim *müne-* ‘kendi kusurunu bilmek, kendi ayıbından utanmak’ eyleminden 2. kişiye buyruktur. Ayrı madde başı yapılması gerekir (bkz. Clauson 767 *müne-*, krş. Kazak. *mine-*, Türkm. *müynürgen-*). Arat’ın çevirisi de buna göre düzeltilmelidir.” (1981: 53) açıklamasını yapmaktadır. Bu doğrultuda ilgili çeviri, çalışmada “Ey kendi arzusuna göre hareket eden kişi, kendini ayıpla, hatalarını düzelt!. Bir gün, Tanrı bunun hesabını senden soracaktır.” olarak düzeltilmiştir.

Eski Uygurca ve Karahanlı Türkçelerinde ağırlıklı olarak *müne-* şeklinde görülen eylem, Harezmi Türkçesi döneminde *munamak* ‘kusurlu olmak’ olarak tanımlanmaktadır (Battal, 1934: 51). İfade, Kıpçak Türkçesinde *buna-* ‘ayıplamak’ ve *bunıla-* ‘ayıplamak’ (Toparlı vd, 2007: 38) örneklerinde görülse de, ilgili sözcüklere dair güncel bir okuma Özyetgin tarafından yapılmıştır. Özyetgin, her iki sözcüğü *büne-* ve *bünile-* şeklinde okumuştur. Özyetgin, Kİ metninde yer alan *büne-* ‘ayıplamak’ sözcüğünü *bün ifadesine götürüp eylem için ‘cezalandırmak, hata bulmak, ayıplamak’ anlamlarını vermektedir (2001: 422). Ayrıca, Özyetgin çalışmasında *bünile-* ‘ayıplamak’ fiilini üzerine de değerlendirmelerde bulunur. Özyetgin’e göre Kİ’teki *bün* ‘ayıp’ madde başından sonra verilen *büne-* ve *bünile-* fiilleri aynı anlamla sözlükte geçmektedir. Kİ *büne-* fiili, Budist çevreye ait metinlerde tespit edilmiştir. Kırgızcada ‘eksik, kusur’ anlamlarında yaşayan *bün* sözcüğü, *bün+(i)le-* ifadesine köken oluşturmaktadır (2001: 422).

Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde tanıklanan ibare, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçelerinde görülmemektedir. İfade, bugün modern Kıpçak dillerinden Kazakçada *mine-* ‘hazır şeylerin hata ve kusurlarını düzeltmek; hatalı, kabahatli tarafını söylemek’ (Özyetgin, 2001: 422) olarak tanıklanmaktadır.

İfade üzerine köken bilgisi görüşlerine bakıldığında, Gabain, kelime için *mün+e-* morfolojik açılımını verip ifadeyi ‘takdir etmek, azarlamak, suçlamak’ (1988: 48) olarak göstermektedir. Räsänen çalışmasında ifadeyi *mün+e-* şeklinde gösterip sözcük için ‘suçlamak’ karşılığını vermektedir (1957: 144). Clauson ifadeyi, *bü:n* (I) ifadesine götürerek eylemin iki farklı anlama sahip olduğunu belirtir: 1. ‘eksik bulmak’. 2. ‘hatayı düzeltmek’. Eylem, bugün Kazakçada *mine-* olarak yaşayıp tarihî Türk dillerinden Eski Uygurca ve Karahanlıcada *müne-*, Kıpçakçada *büne-* ve *bünile-* şeklinde tanıklanmaktadır (EDPT, 1972: 349). Clauson ayrıca *müne-* madde başında ifadeyi *bü:n* (I) ile ilişkili *mün* ifadesine götürüp eylemin ‘kusur bulmak’ anlamına geldiğini söyleyerek *büne-* madde başında ortaya koyduğu açıklamaları tekrarlamaktadır (EDPT, 1972: 767). *Drevne Tyursky Slovar*’da madde başı olarak *müne-* ve *münel-* eylemleri tanıklanmaktadır (DTS, 1969: 352). Erdal ifade için, *mün+e-* ‘bir kişiyle ya da kendisiyle dalga geçmek’ ya da ‘hata bulmak’ açılımını vermektedir. Erdal’a göre, ifade ağırlıklı olarak (*y*)èr- *müne-* ikileme yapısı içerisinde görülmektedir (OTWF, 1991: 418-419). Verilen açıklamalar dâhilinde, *müne-* eyleminin ‘suç, kusur, hata’ anlamlı *mün* ifadesine gelen +A- isimden fiil yapma ekinden ortaya çıktığı nettir.

3. Uyg. münegülüg ‘kusurlu; kınanacak, ayıplanacak’ (Wilkens, 2021: 482).

Budist Uygur metinlerinde ‘kusurlu’ anlamındaki *münegülüg* ifadesi, ETŞ’de tanıklanmaktadır. ETŞ 15/30’da *ançakıya münegülüg münsüz erip* “Kusur denilecek en küçük bir kusur bulunmayıp” (Arat, 2007: 158-159) örneğinde görülen bu ibare, ‘günah, suç, kusur’ anlamlı *mün* ifadesine gitmektedir. İfade, Eski Uygur Türkçesiyle sınırlı kalıp diğer tarihî dönemlerde tanıklanmamaktadır.

İbareye yönelik köken önerimiz şudur:

mün+egü+lüg: Bu görüş, Erdal (1991: 419) tarafından dile getirilen *mün+egü+lüg* açılımına dayanmaktadır. Erdal’ın zikrettiği köken bilgisi görüşünden hareket edildiğinde, +AgU eki ile *mün* sözcüğü arasında bir bağlantı vardır. +AgU eki, bir topluluk eki olması yanında, yalın isimlere gelip isimlerde hem vücudun bir kısmının kişideki fiziksel yansımalarını hem de bireyin karakteristik özelliklerini (huy, alışkanlık vs.) ortaya koyan bir biçimbirimdir. Tarihî dönemlerde tanıklanan *karnagu* ifadesi, ‘şişman bir adam’ anlamına gelip *karın+agu* morfolojik açılımına dayanmaktadır. Aynı örnek ‘asi, isyankâr’ anlamlarına gelen *boynagu*⁶ ifadesinde de görülmektedir (*boyn+agu*). Burada, Erdalca zikredilen +AgU ekinin kişilerin fiziksel ve karakteristik özelliklerini gösteren yapıda olması etkilidir (OTWF, 1991: 162). Bu yönüyle, *münegü* ifadesi ‘(belki de aklen ve psikolojik olarak) kusurlu, hatalı’ anlamına gelen bir yapı niteliği taşımaktadır. İbare üzerine gelen isimden isim yapım +IXg ekiyle sözcük, sıfat derecesini artırmıştır. Bu sebepten, ibareye dair köken görüşü, *mün+egü+lüg* morfolojik açılımdır.

4. Uyg. münegüsüz ‘kusursuz, eksiksiz, mükemmel’ (Wilkens, 2021: 483).

Eski Uygurcada ‘kusursuz, eksiksiz, mükemmel’ anlamlarındaki *münegüsüz* ifadesi, ETŞ’de tanıklanmaktadır. ETŞ 15/2’de *kopı arıg münegüsüz yeg üküş tıp* “Her şeyi temiz, kusur etmez, eksiksiz, üstün ve çok diye” (Arat, 2007: 156-157) örneğinde yer alan bu ibare için köken önerimiz şudur:

mün+egü+süz: Önceki bölümde söylendiği üzere, +AgU eki, bir topluluk eki olması yanında, yalın isimlere gelip hem vücudun bir kısmının kişideki fiziksel yansımalarını hem de kişinin karakteristik özelliklerini ortaya koyan bir biçimbirimdir. Tarihî dönemlerde *karnagu* ve *boynagu* ifadelerinde görülen bu ek, bireyin sahip olduğu fiziki ve karakteristik özellikleri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle, ‘(belki de aklen ve psikolojik olarak) kusurlu, hatalı’ anlamına gelen *münegü* sözcüğü üzerine eklenen +sXz eki ile sahip olunan ‘eksiklik’ ve ‘kusurluluk’ olumlu bir anlama geçiş yapmıştır. Burada

⁶ Kelimeye dair güncel bir değerlendirme için bk. Hasan İSİ ve Sümeyra ALAN (2023a). “İslamî–Türkçe Metinlerde Dinî Bir Terim Olarak boyn+ Eylemi ve Türevleri”. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 11(2), 52-69.

‘olumsuzluğun olumluluğu’ olarak +sXz ekinin oksimoron olarak kullanımı söz konusudur. Oksimoron, birbiriyle zıt ya da çelişkili olan (*kara güneş, ihtiyar delikanlı, siyah süt, aydınlık geceler, büyük hayallerin küçük adamı, tatlı sıkıntı, ölüden diri doğmak, acıyı bal eylemek, erkek Fatma, kuru temizleme, cennet içindeki cehennem ya da cehennem içindeki cennet* vb.) iki sözcüğün oluşturduğu tamlama biçimindeki ifadelerle denir (İsi, 2016: 1). Türkçede hem şekil hem de anlam bilgisi açısından oksimoron sanatına dair kapsamlı örnekler söz konusudur. Türk dilinde ‘şekilce olumsuz anlamca olumlu’ yapıların *gramatik oksimoron* olduğuna dair görüşler, İsi (2016)⁷ ve Turgunbayer-İsi⁸ (2018, 2022) yayınlarında ele alınmıştır. Temelde bünyesinde ‘bir şeyden yoksun bulunma’ anlamını barındıran +sİz eki, *eşsiz, kusursuz* vb... örneklerde ‘olumsuzluğun olumluluğu’ olarak oksimoron yapılar teşkil etmektedir. *münegüsüz* örneğine bakıldığında, ‘kusur bulunmama, hata olmama’ anlamıyla ifadenin *şeklen olumsuz* olmasına rağmen, anlamca *olumlu düzeyde* olduğu görülmektedir. İfade, ‘kusursuz, eksiksiz, mükemmel’ anlamlarında olumlu çizgidedir. Bu yönüyle hem ses ve şekil hem de anlam bilgisi açısından ele alınan *münegüsüz* ifadesi, Eski Uygur Türkçesiyle sınırlı kalıp diğer tarihî dönemlerde tanıklanamamaktadır.

5. Uyg. münemeklig ‘eksikli, kusurlu, tenkitli, azarlamalı’ (Wilkens, 2021: 483).

Budist Uygur metinlerinde ‘eksikli, kusurlu, tenkitli, azarlamalı’ (Wilkens, 2021: 483) anlamlarında kullanılan *münemeklig* ifadesi, *Abitaki* metninde yer almaktadır. İfade, 771-772. satırlarda *ermek münemeklig savlarig ... ermek münemeklig yavız savlarig* “kınamaya ve ayıplamaya ait sözleri ... kınamaya ve ayıplamaya ait kötü sözleri ...” (Karaayak, 2021: 132, 288) örneklerinde geçmektedir. İfadeye dair kapsamlı bir inceleme Karaayak tarafından yapılmıştır. Karaayak’a göre, ibare *müne-* eylemine gitmektedir. ‘Kusur bulmak’ ya da ‘hatayı düzeltmek’, ‘birisini ya da kendisini ayıplamak, eleştirmek’ anlamlı *müne-* eyleminin ikileme yapısında *yèr-* ve *karga-* fiilleriyle kullanıldığını belirten Karaayak ağırlıklı olarak ifadenin ikileme olarak kullanımına yer vermektedir (2021: 543). İbare, *mün+e-meklig* morfolojik açılımına sahiptir. *müne-* eylemine eklenen -mAkIXg biçimbirimi üzerine güncel bir açıklama Erdal (1991) tarafından yapılmıştır. Erdal, -mAkIXz eki üzerine değerlendirmelerde bulunurken -mAkIXg ekine de değinir. Erdal’a göre, -mAkIXz biçimbirimi, birleşik bir ektir ve -mAk ekine başka yapım eklerinin eklenmemesi nedeniyle bir son ek dizisi değildir. *armakçı* örneğinden hareketle, ifadenin kökü, fiil mastarı değil, isimdir. +IXg eki, aslında bir yapım eki değil, tüm cümleyi alt alta alabilen bir tür bağlaç gibi kullanılmaktadır (1991: 400). Bu yönüyle, -mAk ve +IXg eklerinden oluşan bu ek, sıfat kategorisinde kelimeler ortaya koyan işlevde ‘eksikli, kusurlu, tenkitli, azarlamalı’ anlamlı *münemeklig* ibaresinde görülmektedir. İfade, Eski Uygur Türkçesiyle sınırlı kalıp diğer tarihî dönemlerde tanıklanamamaktadır.

6. Uyg. münlüg ‘günah...’ (Wilkens, 2021: 483).

Eski Uygurcada ‘kusurlu’ anlamındaki *münlüg* ifadesi, ikileme yapısında *münlüg kadaglig* ‘günah ...’ (Wilkens, 2021: 483; Ölmez, 2017: 278) ve *münlüg münsüz* (Wilkens, 2021: 483) ‘meselenin lehinde ve aleyhinde’ (Wilkens, 2021: 483) örneklerinde görülmektedir. İfade, *mün* sözcüğü üzerine gelen +IXg biçimbiriminden genişleyerek sıfat kategorisinde yer almaktadır.

Tanıklar

- (1) *barça münlüg kadaglig erti* “Tümü, günahkâr ve kusurlu idi.” (Abh. 292-293, 2008: 186).
- (2) *bo sözlemişiñizler münlüg kadaglig erür* “Bu söylemiş olduklarımız, günah ve kusurludur.” (Abh. 4070, 2008: 438).
- (3) *kintsü münlüg yazoklarig kèñürü açınıp* “Kintsü kusurlu günahlarımızı açıkça itiraf edip” (ETS 13/19, 2007: 134-135).

⁷ Konuyla ilgili bir inceleme Hasan İSİ (2016) tarafından yapılmıştır: bk. Hasan İSİ (2016). (2016). *Yapı ve Tür Bakımından Oksimoron (Modern Türk Şiiri Örnekleri Bağlamında Dil İncelemesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁸ Konuyla ilgili incelemeler için bk. Çaştegin TURGUNBAYER ve Hasan İSİ (2018). “Türkiye Türkçesinde Gramatik Oksimoron”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/17. 56-72; bk. Çaştegin TURGUNBAYER ve Hasan İSİ (2022). “Gramatik Oksimoron örneği olarak Türkçe –AsIcA ve Kırgızca –GXr ekleri”. (Ed. S. Dilek Yalçın Çelik, Emine Yılmaz ve M. Samet Kumanlı. *Türklük Bilimi Araştırmaları Şükrü Halûk Akalın Armağanı* içinde (s. 661-670). Ankara: Akçağ Yayınları.

(4) *artokrak turmuş adın münlüg kadaglıklar anta üzülün* “Son derece fazlalaşmış başka kusurlular o zaman mahvolsun.” (HT 7, 1991: 74; Şen, 2002: 196).

(5) *münlüg kadaglıg bolmak* “Günahkâr ve hatalı olma.” (HT 8 457-458, 1996: 53).

(6) *münlüg kadaglıg ötüg bitigig üze buzug ergürmiş teg kulu yarlıkagay erdi tep monlayu ötüg bitig ötüür biz* “(Haşmetlim), bu kusurlu ve yetersiz talebi, ateşte eriyen buz gibi kabul etsin. Böylece, bunu rica ederiz.” (HT 9 7a6-10, 2000: 26).

Budist Uygur metinlerinde yer alan *münlüg* ifadesi, tek başına tanıklanamamıştır. İbare, ağırlıklı olarak *kadaglıg* sözcüğü ile ikileme yapısında kullanılmıştır. İfade, Eski Uygur Türkçesiyle sınırlı kalmayıp Harezmi Türkçesinde *muḡlu* “aciz, eksikli, kusurlu” (Ünlü, 2012b: 406), *munluḡ* “eksikli, kusurlu” (Ünlü, 2012b: 406) ve *muḡluḡ* “eksikli, kusurlu” (Ünlü, 2012b: 406) örneklerinde görülüp diğer dönemlerde tanıklanmaz.

İfade üzerine köken bilgisi görüşlerine bakıldığında, sözcük *mün+lüg* morfolojik açılımı temelinde *mün* ismi üzerine ağırlıklı olarak eklendiği ismi sıfat kategorisine yerleştiren +IXg ekinden meydana gelmiştir.

7. Uyg. münsüz ‘günahsız, suçsuz; hatasız, kusursuz’ (Wilkens, 2021: 483).

Budist Uygur metinlerinde ‘kusursuz, suçsuz, hatasız, kusursuz’ anlamlarındaki *münsüz* ifadesi, tek başına kullanılmakla birlikte ikileme yapısında *münsüz aglak ak yürüj azıglar* ‘kusursuz, tamamen beyaz köpek dişleri’ (Wilkens, 2021: 483; Tokyürek, 2019: 165), *münsüz kadagsız tüp tüz tişi* ‘kusursuz, tamamen beyaz dişler’ (Tokyürek, 2019: 165), *münsüz b(a)çasız* ‘günahsız, suçsuz’ (Wilkens, 2021: 483; Ölmez, 2017: 278), *münsüz kadagsız* ‘günahsız, Adoşa denilen günahsız Buddha’ (Wilkens, 2021: 483; Ölmez, 2017: 278) ve *münsüz yazoksuz* ‘günahsız’ (Wilkens, 2021: 483) örneklerinde görülmektedir. İbare, *mün* sözcüğü üzerine eklenen +sXz biçimbirimiyle sıfat kategorisinde kullanımlara sahiptir. Sözcük, ağırlıklı olarak *kkirsiz münsüz* ve *münsüz kadagsız* örnekleriyle ikileme formunda görülmektedir. Ancak, ikileme yapısı dışında *münsüz* sözcüğünün tek başına sıfat rolünde işlenişi de söz konusudur. İbare, *münlüg kadaglıg nomlar y(è)me ... bolsar siznite münsüzi takı kayuta muḡadguluk bolmaḡay* “Günahkâr öğretiler olsa da, bunlar siz de olsa da, onun temizliği, kusursuzluğu ne ise o olacaktır.” (BT 13 19.37, 1985: 116) ve *ol y(a)rlagkançuçı körtle münsüz y(a)ruk körkünjüzün* “O, sevimli ve şefkatli, güzel, sevimli parlak görünüşü” (Man. 10⁷, 1912: 10) örneklerinde sıfat olarak ‘kusursuz’ anlamlarındadır. Ayrıca, ifadenin *bol-* eylemi ile kullanımı *etözi münsüz bolmakta ulatı* “Vücudu kusursuz olduktan başka” (ETŞ 10/24, 2007: 84-85) örneğinde de görülmektedir.

Tanıklar⁹

(1) *bo şast(t)r münsüz kadagsız erür öji üdrülmek üze yanşak savlartın* “Bu *şāstra*, diğer kalabalık ve boş sözlerden ayrılması ile kusursuz ve eksiksizdir.” (Abh. 65-66, 2008: 172).

(2) *arıḡ süzök etöz etigleri tolu tükel münsüz kadagsız* “Saf ve temiz bedenlerinin süsleri tamamen kusursuz ve eksiksizdir.” (AY Kaya 3910-3911, 2021: 211).

(3) *münsüz kadagsız arıḡ süzöki üze alkutın sıḡar çavıkdılar* “Günahsız saflıkları ve kusursuzlukları ile her yerde ünlendiler.” (BT 3 388-390, 1974: 45).

(4) *münsüz kadagsız atl(t)ḡ t(e)ḡri burhan kutıḡa yükünür biz* “‘Günahsız’ adlı Adoşa Buddha saadetini saygıyla hürmet ederiz.” (BT 25 2461-2462, 2007: 208-209).

(5) *kirsiz münsüz arıḡ süzök tillig erdinisi* “Lekesiz ve saf dilin mücevheri” (BT 37 4066-4069, 2016: 430-431).

(6) *ançolayı y(è)me üzüt için münsüz baçasız arıḡ turuḡ orduta turmuş kergek* “Böylece, yine ruh için günahsız kusursuz, temiz pak sarayda durmak gereklidir.” (Le Coq, 1938: 19; Şen, 2002: 196).

Manihaist ve Budist Uygur metinleri tanıklığında, ağırlıklı olarak ikileme yapısında ‘hatasız, kusursuz’ anlamlarına sahip *münsüz* sözcüğü, ‘saf, temiz’ anlamlarında görülmektedir. Terim, ağırlıklı olarak Budist geleneğe ait Uygurca metinlerde kullanımlara sahiptir. İfade, *mün+süz* morfolojik açılımına

⁹ İfadeye dair diğer örnekler için bk. AY Kaya, ETŞ, BT 50 ve Üç İtigsizler.

sahiptir. *münegü+süz* ifadesinde olduğu gibi, *münsüz* sözcüğünde +sXz eki ile sahip olunan ‘eksiklik’ ve ‘kusurluluk’ olumlu bir anlama geçiş yapmıştır. Burada ‘olumsuzluğun olumluluğu’ olarak +sXz ekinin oksimoron kullanımını söz konusudur. Türkçede ‘şekilce olumsuz anlamca olumlu’ yapıların *gramatik oksimoron* olduğuna dair görüşlerin İsi (2016) ve Turgunbayer-İsi (2018; 2022) yayımlarında ele alındığı önceki sayfalarda söylenmişti. Temelde bünyesinde ‘bir şeyden yoksun bulunma’ anlamını barındıran +sLz eki, ‘olumsuzluğun olumluluğu’ olarak oksimoron yapılar teşkil etmektedir. *münsüz* ‘kusursuz, eksiksiz, mükemmel’ örneğine bakıldığında, ‘kusur bulunmama, hata olmama’ anlamıyla ifadenin *şeklen olumsuz* olmasına rağmen, anlamca *olumlu düzeyde* olduğu görülmektedir.

2. Türk Dillerinde Karıştırılan İki Sözcük: *bön* ve *mün*

Türk dilinin tarihî ve modern dönemlerine ait köken bilgisi sözlüklerinde birbiriyle karıştırılan ve genellikle aynı kökene götürülüp birbirinin varyantı olarak düşünülen kelimeler arasında *bön* ve *mün* sözcükleri gelmektedir. Güncel Türkçe Sözlük’te ‘saf (II)’ anlamına gelen *bön* sözcüğü, Anadolu Türkçesinde *bön bön bakmak* ‘anlamayarak, şaşkın şaşkın bakmak’ (URL-4), *bön düşmek* ‘ahmaklık, budalalık etmek’ (Kanar, 2018: 136), *bön etmek* ‘keskinlik gidermek’ (Tulum, 2011: 455), *bönlik* ‘ahmaklık, delilik’ (Tulum, 2011: 455) ve *bön olmak* ‘ahmak olmak, ahmaklık etmek’ (Tulum, 2011: 455) örneklerinde ‘saf, ahmak, budala’ gibi anlamlara işaret etmektedir. Tarihî dönemlerden Karahanlı Türkçesinde kısmen ‘kaba, hoyrat, hödük’ anlamlarında (DLT Dankoff ve Kelly, 1985: 79) tanıklanan *böñ* ifadesi, ağırlıklı olarak Oğuzlara özgü bir ibare olarak Kıpçak Türkçesinde *bön* formunda ‘saf adam, budala, şaşkın’ (Toparlı vd, 2007: 36) görülmektedir. İfadenin *moñ* formu, Kıpçak Türkçesinde belgelense de, sözcük ağırlıklı olarak Oğuz grubu dillerinde tanıklanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ‘ahmak, ebleh’ anlamlarında görülen ifade (Kanar, 2018: 136; TS I, 1995: 665-666), Anadolu Ağızlarında *böm*, *bönafa*, *böngü*, *bönkafa*, *bönüfe*, *bönafa* şeklinde ‘bön, şaşkın’ (DS II, 1993: 769) formlarına sahiptir.

Tarihî Türk dillerindeki *mün~bun~bün~büñ* ifadeleri ile Oğuz grubu dillerinde *bön* olarak görülen sözcük arasındaki ilişkiye Özyetgin değinmektedir. Kİ metni içerisinde yer alan *bünile-* eylemi üzerine görüş bildiren Özyetgin, ilgili eyleme kök olan *bün* ile Anadolu sahasındaki *bön* arasındaki ilişkiye yönelerek her iki kelimenin karşılaştırılabileceğini, eğer arada bir ilişki varsa da, Anadolu sahasındaki *bön* (~*böm*) ifadesine yönelik *bönne-* ‘kandırmak’ ve *bönlen-* ‘bilmemek, bilmezden gelmek’ eylemlerinin göz önüne alınması gerektiğini söyler. Özyetgin’in değerlendirmeleri, aradaki ilişkiyi net bir şekilde göstermez (2001: 422). Räsänen çalışmasında *bön* madde başında ifadeyi ‘saf adam’ olarak anlamlandırıp sözcüğü *mün* kelimesine götürmektedir (VEWT, 1969: 84). Clauson *bü:n* madde başında ifadenin Osmanlıcada *bön* olarak /-n/ fonemiyle; 19. yüzyılda da /-ñ/ fonemiyle tanıklandığını ifade etmektedir (EDPT, 1972: 347). Ötügen Türkçe Sözlük’te *mün/bün* ifadesi, ‘zekâ ve kavrayıştan yoksun olduğu için kolay kandırılabilen, akılsız, budala, aptal, saf, ahmak’ anlamlı *bön* kelimesi ile ilişkilendirilmiştir (2007: 676). Çağbayır tarafından düşünülen anlam, *bön* kişinin zekâ ve kavrayış noktasında kusurlu olmasıdır. İdrak ve anlayış noktasında noksanlığa sahip *bön* (kişi), bu yönüyle Eski Türkçe *mün/bün* ifadesiyle ilişkilendirilmiştir. Tietze sözlüğünde ‘budala, saf’ anlamlarına gelen *bön* sözcüğü, ‘sakat, eksikli’ anlamlarına gelen Eski Türkçe *bün* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir (Tietze I, 2016: 782). Räsänen çalışmasında, *mün* madde başı içerisindeki açıklamalarında Osmanlıca *bön+e-* ‘zihinsel olarak zayıf olmak’ (VEWT, 1969: 347) ifadesine değinerek *mün* sözcüğü ile *bön* arasında bir bağlantı kurmaya çalışsa da, ifadeler hakkında net bir ayırım yapmamıştır. Nişanyan (URL-5) çalışmasında *bön* sözcüğünü Eski Türkçede ‘1. hastalık, sıkıntı, aptallık, 2. aptal (kişi)’ anlamlarına gelen *muñ* veya *buñ* ifadelerine götürmektedir. Görüldüğü üzere ifadenin ‘kusur, hata günah’ anlamına gelen *mün~bün* kelimesi ile bağlantısı söz konusu değildir. Eren, ‘budala, saf’ anlamlı *bön* kelimesi için “Eski Kıpçakçada ifade, *bön* olarak geçer. Terimin Eski Türkçe *bün~mün* ‘suç’ biçimiyle birleştirilmesi ses ve anlam bakımından olanaksızdır. Türkçe *buñ* ‘sıkıntı’ biçimiyle karşılaştırılması büsbütün yanlıştır.” (2020: 66) açıklamasını yaparak ‘kusur, hata’ anlamlı *mün* ile ‘saf, sersem, budala’ anlamı *bön* sözcüklerinin farklı leksikal birimler olduğunu belirtmektedir. Tezcan, *Kutadgu Bilig Dizini*’ne dair çalışmasında tarihî dönemlerde tanıklanan ‘kusur, hata’ anlamlı *mün* ile ‘saf, sersem, budala’ anlamlı *bön* kelimesine değinir. Tezcan ifadeler için ‘Ayrıca Osmanlıca *bön* ile ‘kusur’ anlamındaki *mün* birleştirilmek istenmiştir. Türkmencede *müyn* ‘kusur’ ile *mö:n* ‘bön’ ayrı sözcükler olduğuna göre bu birleştirme doğru olamaz.” açıklamasını yapmaktadır (1981: 53). Tezcan’ın değerlendirmeleri Türkmence merkezli ele alındığında,

Türkmencede ‘kusur, hata’ anlamlı *mün* ile ‘saf, sersem, budala’ anlamlı *bön* ifadeleri ayrı sözcüklerdir. Türkmencede ‘kusur, hata’ anlamlı *mün* sözcüğüyle alakalı *müyn* ‘çekingenlik’, *müynli* ‘suçlu, çekingen, yüreksiz’, *müynürge-* ‘1. çekinmek, sıkılmak, utanmak. 2. kendini suçlu hissetmek’, *müynürget-* ‘mahçup etmek, bozmak’ ve *münlülük* ‘çekingenlik’ (Tekin vd., 1995: 468) örnekleri söz konusudur. Türkmencede ‘aptal, bön, saf, çabuk inanan’ anlamlı *mön* sözcüğünün varlığı, her iki kelimenin farklı köklere gittiğini göstermektedir.

Verilen açıklamalardan hareketle, ‘kusur, hata; günah’ anlamlı *mün* ile Anadolu sahasında ‘saf, budala, ahmak’ anlamlı *bön* kelimeleri, farklı kelimelerdir. ‘Saf, budala, ahmak’ anlamlarında görülen *bön* ifadesi, Nişanyan, Clauson ve Räsänence belirtilen ‘1. hastalık, sıkıntı, aptallık, 2. aptal (kişi)’ anlamlarına gelen *muñ* veya *buñ* kelimelerine götürülmektedir. ‘Kusur’ anlamındaki *mün* ifadesi ise, *muñ* veya *buñ* sözcükleri ile ilgili olmayıp Eski Türkçede eş sesli durumdaki *mün* (I) ve *mün* (II) ifadelerinden *mün* (II) ibaresiyle ilişkili bir yapıdır. Kaçalın-Ölmez (2019) ve Dankoff-Kelly (1985) tarafından kısa ve uzun ünlülü şeklinde gösterilen *mün* ifadesinin kısa ünlülü formu ‘çorba’; uzun ünlülü formu ise ‘hastalık, kusur’ (2014: 766) anlamlarına gelmektedir. Bu yönüyle, ilgili ifadelerin farklı köklere gittikleri anlaşılmaktadır. Burada sıkıntı yaratan durum, *bön* ifadesinin özünde var olan ‘yoksunluk’ anlamının ‘kusur’ anlamındaki *mün* sözcüğüyle olan aynılığıdır. Sözlük yazarları tarafından sıklıkla birbirleriyle karıştırılan *mün* ile *bön* kelimeleri arasındaki ayrımın en bariz delili, modern Türk dillerinden Türkmencede var olan örneklerdir. Hem ‘saf, sersem’ hem de ‘hata, kusur’ kavram alanının iki farklı sözcükle temsil edilmesi, *mün* ile *bön* kelimeleri arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırmaktadır.

Sonuç

Çalışmada elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Manihaist ve Budist Uygur metinleri tanıklığında, ‘suç, kusur, hata; günah’ kavram alanı içerisinde yer alan *mün* ifadesi, ağırlıklı olarak dinî manada Manihaist ve Budist Uygur metinlerinde ‘günah’ kavram alanı içerisinde yer almakla birlikte, İslamî metinlerde genellikle ‘ayıp, kusur, hastalık’ anlamlarında tanıklanmaktadır.

2. Manihaist ve Budist Uygur metinleri temelinde, çalışmada *mün* ifadesinden genişletilmiş *müne-*, *münegülüg*, *münegüsüz*, *münemeklig*, *münlüg* ve *münsüz* örnekleri tespit edilmiştir. Bu ifadelerden *münegülüg*, *münegüsüz* ve *münemeklig* sözcükleri Budist Uygur metinleriyle sınırlı kalıp ağırlıklı olarak diğer dönemlere *mün*, *müne-* ve *münsüz* formları ile aktarılmıştır. Kaşgarlı tarafından Doğu ve Batı Türkçeleri temelinde aralarında ayırım yapılan *mün* sözcüğü, Doğu Türklerinde söz başında /m-/; Batı Türklerinde (Oğuz ve Kıpçaklar) söz başı /b-/ ile tanıklanmaktadır. Modern Türk dillerinden Kazakça ve Kırgızcada tanıklanan bu ibare, ağırlıklı olarak Anadolu’da Eski Oğuz Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde ‘saf, sersem, budala’ anlamlarına gelen *bön* sözcüğü ile karıştırılmıştır. Çeşitli araştırmacılar tarafından *mün* ve *bön* kelimeleri aynı görülmekte, genellikle de ‘dert, sıkıntı, keder’ anlamlarına gelen *buñ~muñ* sözcüklerine götürülmektedir. Anlamsal açıdan ‘eksik, kusur’ anlamlarının aynı şekilde *bön* (aklen eksik, saf kişi) kavramını da karşılıyor olması, *mün* ve *bön* sözcüklerinin aynı tutulmasını sağlasa da, Türkmencede hem ‘sıkıntı, dert’ anlamlarına gelen *müyn* hem de ‘saf, budala’ anlamlı *mö:n* sözcüğünün varlığı, tarihî dönemlerde birbiriyle bir tutulan *mün* ve *bön* kelimelerinin ayrı sözcükler olduğunu göstermektedir.

Eser Kısaltmaları

ETŞ	Arat, 2007
Abh.	Shögaito 2008
AY	Kaya 2021
BT 3	Tezcan 1974
BT 8	Kara ve Zieme 1977
BT 13	Zieme 1985
BT 20	Zieme 2000

BT 23	Zieme 2005
BT 25	Wilkins 2007
BT 26	Kasai 2008
BT 28	Yakup 2010
BT 29	Kasai 2011
BT 33	Oda 2015
BT 37	Wilkins 2016
BT 38	Kasai ve Ogihara 2017
BT 50	Zieme vd. 2022
DLT	Atalay 2013, Ercilasun ve Akkoyunlu 2014, Kaçalın ve Ölmez 2019
DS	<i>Derleme Sözlüğü</i> , 1993
DTS	Nadalyayev vd. 1969
EDPT	Clauson 1972
HT 7	Mayer ve Röhrborn 1991
HT 9	Barat 2000
Kİ	Özyetgin 2001
KB	Arat 1947, Arat 1985, Arat 1979
KTLS	<i>Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü</i> , 1991
Man. I	Le Coq 1911
Mayt.	Tekin 2019
OTWF	Erdal 1991
Tot.	Zieme ve Kara 1979
TS	<i>Tarama Sözlüğü</i> , 1995
VEWT	Räsänen 1969

Diğer Kısaltmalar

bk.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Çin.	Çince
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Mo.	Moğolca
Skr.	Sanskritçe
Toch. A/B	Toharca'nın A ve B lehçeleri
Uyg.	Eski Uygur Türkçesi

- vb. ve benzeri
 vd. ve diğerleri.
 vs. vesaire

Kaynaklar

- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. (Haz. Kemal Eraslan vd.). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARAT, R.R. (2007). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) Cilt I-II-III (Birleştirilmiş Baskı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) Cilt IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BARAT, K. (2000). *The Uygur-Turkic biography of the Seventh-Century Chinese Buddhist Pilgrim Xuanzang. Ninth and tenth chapters, edited and translated with a commentary*. Bloomington: Indiana University Uralic and Altaic Series.
- BARUTCU ÖZÖNDER, S. (1998). *Üç İtigsizler: Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BATTAL, A. (1934). *İbni-Mühenna Lûgati* (İstanbul nüshasının Türkçe bölümünün endeksidir), İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- BUSWELL, R. E. ve LOPEZ, D. S. (2014). *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- DANKOFF, R. ve J. KELLY (1985). *Mahmut el-Kâşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luyât at-Türk)*. Harvard: Harvard University.
- ERCİLASUN, A. B. ve AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A functional approach to the lexicon, Vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- EREN, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (Haz. Şükrü Haluk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GABAIN, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNDÜZ, Ş. (2003). "Maniheizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 27, s. 575-577). Ankara: TDV Yayınları.
- HAZAI, G. (1975). "Fragmente eines uigurischen Blockdruck-Faltbuches", *AoF* III, 91-108.
- İSİ, H. (2016). *Yapı ve Tür Bakımından Oksimoron (Modern Türk Şiiri Örnekleri Bağlamında Dil İncelemesi)*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İSİ, H. (2023a). "İslâmî-Türkçe Metinlerde Dinî Bir Terim Olarak Boyna-Eylemi ve Türevleri". *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 11(2), 52-69.

- İsi, H. (2023b). Budist ve İslamî Türkçe Metinlerde ‘Alay (Etmek)’. *TUDED*, 63(2), 49–92.
- KAÇALIN, M. S. ve ÖLMEZ, M. (2019). *Dîvânu Lugâti’t-Turk. Mahmûd el-Kâşgari*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- KANAR, M. (2003). *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- KANAR, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yayınları.
- KARA, G. ve ZIEME, P. (1977). *Die uigurischen übersetzung des Guruyogas “Tiefer Weg” von Sasya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṅgīti*. Berliner Turfantexte 8. Berlin: Akademie Verlag.
- KARAAAYAK, T. (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı: Giriş–Metin–Aktarma–Açıklamalar–Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- KASAI, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Berliner Turfantexte 26. Belgium (Turnout): Brepols.
- KASAI, Y. (2011). *Der alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśa-sūtra*. Berliner Turfantexte 29. Belgium (Turnhout): Brepols.
- KASAI, Y. (2017). *Mitarbeit Von Hirotoshi Ogihara, Die Altuigurischen Fragmente Mit Brāhmī-Elementen*. Berliner Turfantexte 38. Belgium (Turnout): Brepols.
- KAYA, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LE COQ, A. (1911). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin: AKPAW.
- LE COQ, A. Von (1938). *Türkçe Mani Elyazıları (Manicheika) c.1*. (Çev. Fuat Köseraif). İstanbul: Devlet Basımevi.
- LESSING, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MAYER, A. L. ve RÖHRBORN, K. (1991). *Xuanzangs Leben und Werk / Cien-Biographie VII*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- NADALYAYEV, V.M., vd. (1969). *Drevne Tyurskiy Slovar’*. Leningrad: Nauka.
- ODA, Juten (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlüğün Yarumış Yaltrimiş in Old Turkic*. Berliner Turfantexte 33. Belgium (Turnhout): Brepols.
- ÖLMEZ, M. (2017). “Eski Uygurca İkillemeler Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2), 243-311.
- ÖNEN, Y. ve Şanbey, C. Z. (2019). *Almanca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZBAY, B. (2014). *Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZÇELİK, K. (2020). *Eski Türk Şiiri'nin Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZYETGİN, A. M. (2001). *Ebu Hayyan Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak -Fiil: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav.
- RADLOFF, W. (1960). *Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialekte, (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy)*, 4 Cilt. Mouton & Co., 's-Gravenhage.
- RÄSÄNEN, M. (1957). *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*. Helsinki.
- RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RUDOLPH, K. (2002). “Maniheizm”. (Çev. Mustafa Bıyık). *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, 378-393.

- SÁRKÖZI, A. (1995). *A Buddhist terminological dictionary: The Mongolian Mahāvvyutpatti*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- SHŌGAITO, M. (2008). *Uiguru-bun abidaruma ronsho no bunkengaku-teki kenkyū ウイグル文アビダルマ論書の文献学的研究 [Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study]*. Kyōto: Shōkadō.
- ŞEN, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*. Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİRİN, H. (2004). “Türkçede Yaz- “Yazı Yazmak” Fiili Üzerine”. *Türk Dili Dergisi*, LXXXVIII, 563-571.
- ŞİRİN, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı–Notlar–*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- TAŞ, İ. (2015). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1963). “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıl Dönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 10, 1-10.
- TEKİN, Ş. (1990). “Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor”. *Tarih ve Toplum*, 78, 10-13.
- TEKİN, Ş. (1991). “Tekinler Yanıtlıyorlar”. *Tarih ve Toplum*, 88, 9-12.
- TEKİN, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II. Maytrisimit. Burkancıların Mehdîsi ile Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâşika Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, T. (1991a). “Yazı Yazmak Günah İşlemek Değildir”. *Tarih ve Toplum*, 85, 22 -24.
- TEKİN, T. (1991b). “Yazı Yazmak ve Yanılmak Üzerine”. *Tarih ve Toplum*, 90, 9-14.
- TEKİN, T. (1992). “Senedi Batıl Olur, Batıl Olan Davanın!”. *Tarih ve Toplum*, 97 9-11.
- TEKİN, T. vd. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg.
- TEKİN, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg.
- TEZCAN, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sūtra. Berliner Turfan Texte 3*. Berlin: Akademie Verlag.
- TEZCAN, S. (1981). “Kutadgu Bilig Dizini Üzerine”. *Belleten*, 45/2 (178) , 23-78.
- TIETZE, A. (2016). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).
- TOKYÜREK, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TURGUNBAYER, C. ve İsi, H. (2018). “Türkiye Türkçesinde Gramatik Oksimoron”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7/17. 56-72;
- TURGUNBAYER, C. ve İsi, H. (2022). “Gramatik Oksimoron örneği olarak Türkçe –AsIcA ve Kırgızca –GXr ekleri”. (Ed. S. Dilek Yalçın Çelik, Emine Yılmaz ve M. Samet Kumanlı. *Türklük Bilimi Araştırmaları Şükrü Halûk Akalın Armağanı* içinde (s. 661-670). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II* (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UZUNKAYA, U. (2014). “Uygur Sivil Belgelerinden Hareketle Uygurlarda Yerleşik Yaşam ve Bununla İlgili Söz Varlığına Dair”. *Türkbilig* (27), 41-58.
- ÜNLÜ, S. (2012a). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- ÜNLÜ, S. (2012b). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- VELİ, H. (2022). *Eski Uygurlarda Yerleşik Yaşam Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- WILKENS, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig (I-II)*. Berliner Turfan Texte 25. Belgium (Turnout): Brepols.
- WILKENS, J. (2016). *Buddhistische erzählungen aus dem alten Zentralasien, edition der altuigurischen Daşakarmapathāvadānamālā I-II-III*. Berliner Turfantexte 37. Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesi ile Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tamklarıyla Tarama Sözlüğü I* (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YAKUP, A. (2010). *Prajñāpāramitā literature in Old Uyghur*. Berliner Turfantexte 28. Belgium (Turnout): Brepols.
- ZIEME, P. ve KARA, G. (1979). *Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropās Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ZIEME, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdictungen der Uiguren*. Berliner Turfan Texte 13. Berlin: Akademie Verlag.
- ZIEME, P. (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftenfragmenten von Berlin und Kyoto*. Berliner Turfantexte 20. Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan. Belgium (Turnout): Brepols.
- ZIEME, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte 23. Belgium (Turnout): Brepols.
- ZIEME, P. (2015). *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien. Gorgias Eastern Christian Studies 41*. USA: Gorgias Press.
- ZIEME, P. et al. (2022). *Avalokiteśvara-Sūtras, Edition altuigurischer Übersetzungen nach Fragmenten aus Turfan und Dunhuang*. Berliner Turfantexte 50. Turnhout (Belgium): Brepols.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: www.glossaries.dila.edu.tw (Erişim tarihi: 15.08.2023).
- URL-2: <http://www.buddhism-dict.net/ddb/indexes/term-en.html> (Erişim tarihi: 15.08.2023).
- URL-3: <https://chinese.yabla.com/chinese-english-pinyin-dictionary.php?define=fen> (Erişim tarihi: 15.08.2023).
- URL-4: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 15.08.2023).
- URL-5: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/b%C3%B6n> (Erişim tarihi: 15.08.2023).

¹ İlgili konu üzerine kapsamlı bir inceleme, Tekin (1963) tarafından yapılmıştır. bk. Şinasi TEKİN (1963). “Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıl Dönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 10, 1-10.

² Uygurlardaki yerleşik yaşam kültürüyle ilgili güncel çalışmalardan biri, Buheliqi WEILI (Hatice VELİ) tarafından ortaya konan *Eski Uygurların Yerleşik Yaşam Kültürüyle İlgili Söz Varlığının Tarihî-Karşılaştırmalı İncelemesi* (2021) adlı çalışmadır. Doktora tezi olarak çalışılan bu eser, 2022 yılında *Eski Uygurlarda Yerleşik Yaşam Kültürü* adıyla kitaplaştırılmıştır. Çalışmada Uygurlar temelinde ‘yerleşik yaşam kültürü’ne dair kapsamlı bir söz varlığı araştırmacı tarafından incelenmiştir.